

«Jeg brenner jo for involvering.» Involvering og delaktighet i gudstjenester med økt oppslutning

Merete Thomassen

Førsteamanuensis, Det teologiske fakultet, UiO

merete.thomassen@teologi.uio.no

Sammendrag

I artikkelen undersøker jeg hvordan involvering av lekfolk skjer i fire menigheter med økt gudstjenesteoppslutning. Involveringsbegrepet er sentralt i Den norske kirkes gudstjenestereform. Det innebærer at lekfolk skal involveres i forberedelse og gjennomføring av gudstjenesten, det som jeg i artikkelen kaller direkte liturgisk involvering. I artikkelen påviser jeg at det forekommer minst to andre former for involvering. Den ene formen kaller jeg for tilretteleggingsinvolvering. Den innebærer at lekfolk tilrettelegger for gudstjenesten ved for eksempel å være kirkeverter og bake kaker til kirkekaffen. Den andre formen kaller jeg lokalsamfunnsinvolvering. Den innebærer at for eksempel historielag og bygdekvinnelag i lokalsamfunnet bidrar til det tilstøtende arbeidet rundt kirkebygget og gudstjenesten, uten nødvendigvis å delta i gudstjenesten. I artikkelen argumenterer jeg for at involveringsbegrepet må utvides til å gjelde også disse kategoriene.

Nøkkelord

Gudstjenestereform, den liturgiske bevegelse, involvering av lekfolk, liturgi

Abstract

In this article, I investigate the ways in which the involvement of lay people is practiced in four parishes with increased participation. The notion of involvement is central to Church of Norway's recently implemented liturgical reform. Involvement means that lay people are invited to become involved in preparations and co-leading of the services, which in the article I call direct liturgical involvement. I detect at least two other forms of involvement. The first one is facilitating involvement. This means that lay people facilitate the service by being church hosts or making cakes for the church coffee. The second is local community involvement. This means that local historical groups, women farmers groups, and other local groups support the church buildings and services without necessarily participating in the services themselves. In the article, I argue that the term involvement should be expanded to include these categories.

Keywords

Liturgical reform, the liturgical movement, lay participation, liturgy

Innledning

Denne artikkelen er et bidrag til den praktisk-teologiske forskningen på nyere liturgisk reformarbeid, med vekt på nordisk kontekst. Den er en del av «Sted, rom og praksis: Gudstjenester folk vi ha», et tverrfaglig forskningsprosjekt med analyse av menigheter i Den norske kirke med økt gudstjenestedeltakelse i åra 2012–2017. I dette prosjektet er det gjennomført empiriske studier av fire utvalgte menigheter i Den norske kirke med økt

gudsdeltakelse, her kalt Vest, Sør, Øst og Nord.¹ Materialet gir klare indikasjoner på at involveringsbegrepet er vesentlig for samtlige menigheter. Samtidig gir også materialet indikasjoner på at involvering og delaktighet er mangefasetterte forekomster. Spiller involvering en rolle for den økte deltakelsen?

Involvering er ett av de tre kjernebegrepene som ble vedtatt ved Den norske kirkes gudstjenestereform med oppstart i 2003. *Fleksibilitet, stedegengjøring og involvering* var verdier som skulle gjennomsyre reformen.² Disse hadde til hensikt å løse opp den enhetlige og klekaliserte gudstjenestepaksisen som hadde prega gudstjenestelivet i kongeriket Danmark-Norge siden reformasjonen.³ Kjerneverdien fleksibilitet skulle gi anledning til å gjøre flere endringer i liturgien fra søndag til søndag. Stedegengjøring skulle gi anledning for lokalmenighetene til å gjøre bruk av kontekstuelle uttrykk, og involvering skulle engasjere lekfolk i utarbeiding, forberedelse og gjennomføring av gudstjenesten. Alt dette skulle føre til mer fleksible og mer relevante gudstjenester på lokalnivå.⁴

I denne artikkelen er det involveringsbegrepet som er av særlig interesse. Involveringsbegrepet er interessant av flere grunner, ikke bare fordi forskningsmenighetene selv poengterer det. Først og fremst brukes det oftest som en motsats til «teologi ovenfra-gudstjenester», det vil si prestedominerte og dogmestyrte gudstjenester der liturgien brukes til å belære menigheten. Involvering og delaktighet er dels overlappende begreper som ble reaktualisert i den liturgiske bevegelse på slutten av 1800-tallet. I dette ligger det et ideal om at så sant lekfolket involveres i gudstjenestefeiringa, blir menigheten synliggjort på andre måter enn tidligere.⁵ Det medfører at liturgien kan blir mer erfaringsnær, og det anskueliggjør på en særskilt måte inkarnasjonen: At Gud ble menneske for alle som lider, også lokalt. Med dette er intensjonen å samle mennesker til relevante gudstjenester, forankra i det stedegne eller kontekstuelle, med mulighet for fleksible uttrykksformer, og på denne måten gi rom for «teologi nedenfra».⁶ Som vi skal se nærmere på seinere, er gudstjenestereformen en direkte følge av den liturgiske bevegelse og den liturgiske teologien, og involvering er dermed en selvsagt konsekvens av dette.⁷ I Den norske kirkes planleggingsdokument *Sammen for Guds ansikt: Planlegging av det lokale gudstjenesteliv* (Kirkerådet 2011) presenteres de tre kjernebegrepene. Jeg

-
1. Se leder i dette nummeret, «Menigheter med økt gudstjenestedeltakelse».
 2. Nemnd for gudstjenesteliv, *Ny ordning for hovedgudstjenesten i Den norske kirke: Saksorientering til Kirkerådet* (Saksdokument 2008, unpubl.); Kirkerådet, *Liturgi: Forslag til ny ordning for hovedgudstjenesten i Den norske kirke; Bokmål* (Bergen: Eide, 2008); Kirkerådet, *Sammen for Guds ansikt: Planlegging av det lokale gudstjenesteliv* (Stavanger: Eide, 2011); Kirkerådet, *Gudstjeneste for Den norske kirke: Bokmål* (Stavanger: Eide, 2011).
 3. Lars Flatø, *Den store liturgirevisjonen i vår kirke 1886–1926: En kirkehistorisk undersøkelse* (Oslo: Land og Kirke / Gyldendal, 1982); Geir Hellemo, «Gudstjenesten og folket: Om deltagelse i gudstjenestefeiringen», i *Vor kristne og humanistiske arv – betraktninger ved 200-årsjubileet for grunnloven* (red. Ø. Ekroll, S. Hjort og E. Vegge; Trondheim: Nidaros Domkirkes restaureringsarbeiders forlag, 2019), 194–216; Jan Terje Christoffersen, «Sammen for Guds ansikt: Gudstjenestereform mellom visjon og virkelighet», i *Gudstjeneste à la carte: Liturgireformen i Den norske kirke* (red. A. Haugland Balsnes, S. Christensen, J.T. Christoffersen og H. Olavson Mosdøl; Oslo: Verbum Akademisk, 2015), 24–45; Merete Thomassen, «Liturgisk forordning og frihet i Den norske kirke: Mellom alterboksfundamentalisme og selvspiritualitet», i *Kritisk Forum for Praktisk Teologi: Gudstjenesten under forandring*, nr. 156 (København: Eksistensen forlag, 2019), 27–36.
 4. Kirkerådet, *Sammen for Guds ansikt*.
 5. Alexander Schmemmann, *Introduction to Liturgical Theology* (London: Faith Press, 1966); Aidan Kavanagh, *On Liturgical Theology* (Collegeville, Minnesota: Liturgical Press, 1986); Jan Byström og Leif Norrgård, *Mer än ord: liturgisk teologi och praxis* (Stockholm: Verbum, 1996); Hallvard Olavson Mosdøl, «Strategier for involvering i gudstjenesten: En casestudie av to menigheter», i *Gudstjeneste à la carte: Liturgireformen i Den norske kirke* (red. A.H. Balsnes, S. Christensen, J.T. Christoffersen og H.O. Mosdøl; Oslo: Verbum Akademisk, 2015), 155–172.
 6. Merete Thomassen, «Liturgisk forordning og frihet».
 7. Christoffersen, «Sammen for Guds ansikt».

vil komme tilbake til dette seinere i artikkelen, men allerede her kommer det fram at involvering og delaktighet er helt sentrale begreper i gudstjenestereformen, begreper som også opptrer sammen med *delaktighet og eierskap*:

Delaktighet og eierskap i menighetens gudstjenesteliv er den grunnleggende metoden i gudstjenesteordningen 2011. Det handler ikke minst om å styrke eierskapet blant dem som går til gudstjeneste, gjøre dem trygge på at de kan være med og ta ansvar for denne samlingen, og invitere alle til å delta i videre utvikling og fornyelse av menighetens gudstjenesteliv.⁸

Hvilken rolle spiller arbeidet med involvering for økninga i gudstjenestebesøket? Det er særst interessant å undersøke materialet med henblikk på dette. Samtidig viser andre artikler i forskningsprosjektet at også andre faktorer er av betydning.⁹ Menighetene i prosjektet uttrykte dels overraskelse over at de hadde økning i gudstjenestebesøket. To av menighetene uttrykte at økninga hadde sine åpenbare forklaringer som ikke har med involvering å gjøre. I menighet Nord forteller de at de med sikkerhet vet at økninga skyldes at de har åpna for flere dåp.¹⁰ I Sør sier de at det skyldes at det tidligere fantes restriksjoner på hvor mange hvert dåpsfølge kunne ta med seg på gudstjenesten, men at disse restriksjonene nå er oppheva, og dåpsfamiliene kan ha med seg så mange de vil.¹¹ I menighetene Vest og Øst er forklaringene mer komplekse. I Vest forklares det med at de har utvida gudstjenestetilbudet med mange ulike typer gudstjenester, mens i Øst forklarer de det med at de har hatt en stor satsing på gudstjenesten i en årrekke.¹²

Å forklare økninga er heller ikke målet med min artikkel. Min artikkel inngår i en større helhet som kan kaste lys over økninga. Forskninga i praktisk teologi står for tida i svært interessante diskusjoner om hva som er forskningas hensikt. Ambisjonen om å finne «the objective truth» gjennom empirisk forskning problematiseres på det sterkeste av blant annet de praktisk-teologiske forskerne Zoë Bennett, Elaine Graham, Stephen Pattison og Heather Walton i *Invitation to Research in Practical Theology*.¹³ Det er heller ikke «the objective truth» som er min ambisjon. Bennet, Graham, Pattison og Walter argumenterer for en kreativ tilnæringsmåte der en kan fortelle interessante historier fra praksisfeltet som ikke påberoper seg en universell og allmenngyldig sannhet, men kaster lys over noe som vi ikke visste fra før.¹⁴

Som liturgiker og praktisk-teologisk forsker er det dette jeg ønsker med artikkelen: Å vise hvordan involveringsbegrepet har vært anvendt og implementert i gudstjenestearbeidet i fire norske menigheter. Det vil gi bringe fram ny kunnskap og utfyllende svar på hvordan involveringsbegrepet nedfeller seg i praksis. Jeg er også interessert i å undersøke om delaktighets- og involveringsbegrepet samspiller eller avviker fra gudstjenestereformens involveringsbegrep og øvrige kjerneverdier. Dette vil bidra til å kaste lys over det som er forskningsprosjektets hovedspørsmål, hva som har ført til at gudstjenestebesøket har økt i de fire menighetene.¹⁵

8. Kirkerådet, *Sammen for Guds ansikt*, 9.

9. Elisabeth Tveito Johnsen, «Growth in a Context of Decline: Congregations in Processes of Change», *Studia Theologica – Nordic Journal of Theology*, under publisering.

10. Ibid.

11. Ibid.

12. Ibid.

13. Zoë Bennett, Elaine Graham, Stephen Pattison og Heather Walton, *Invitation to Research in Practical Theology* (Abingdon: Routledge, 2018).

14. Ibid.

15. Kirkerådet, *Liturgi*; Kirkerådet, *Sammen for Guds ansikt*; Kirkerådet, *Gudstjeneste for Den norske kirke*.

Liturgisk involvering og delaktighet

Som nevnt går involveringsbegrepet tilbake til den liturgiske teologien og den liturgiske bevegelse, men knyttes her først og fremst til «full lay participation» eller deltakelse.¹⁶ Idealet om lek deltakelse er knytta til den liturgiske bevegelsens *andre fase*.¹⁷ Den liturgiske bevegelsens første fase tidfestes til midten av 1800-tallet og kjennetegnes av at man forsøkte å *restaurere* liturgien i pakt med et antatt liturgisk mønster, under mottoene *ad fontes* eller *retour aux sources*.¹⁸ Denne fasen var mer historisk og økumenisk orientert og ønska primært å finne en felles ordo for flere kirkesamfunns gudstjenester.¹⁹

Den liturgiske bevegelsens andre fase beskrives ofte som en dels pastoral og sosial-etisk fase, men likevel med kontinuitet fra første fase, fordi forholdet mellom gudstjenestefeiring og doktrine har vært sentrale spørsmål i den liturgiske bevegelse fra første stund.²⁰ Den andre fasen knyttes gjerne til den belgiske arbeiderpresten dom Lambert Beauduin i Liège i Belgia. I møte med industriarbeidernes nød og fattigdom ble det for ham et kjernesporsmål å synliggjøre *inkarnasjonen* i gudstjenesten: at Jesu lidelse og død angikk deres fattigdom og lidelse. For å oppnå dette utvikla Beauduin et liturgisk program som fikk bred oppslutning i løpet av de kommende tiåra. En av strategiene for å synliggjøre inkarnasjonen var å bruke lekfolk i gudstjenestefeiringa. Ved at lekfolket ble synliggjort, ble også lemmene på Kristi kropp synliggjort i større grad enn når bare de vigsla tjenestegjørende var synlige.²¹ Liturgikeren Geoffrey Wainwright beskriver den andre fasen som en fase prega av to hovedanliggender:

[F]irst, the basic outline of rites that had since become structurally distorted and overlaid with secondary detail; and second, the understanding of the liturgy as participation in 'the mystery of Christ'.²²

Disse to anliggende, liturgisk opprydning og liturgisk deltakelse, fører videre til et styrka pastoralt sikte, også i den delen av den liturgiske bevegelsen som var mer opptatt av tilbakevending til kildene:

Pastorally (and pastoral concern was a major motive even in the *retour aux sources*), the Catholic liturgists sought to recover (for these things had been present in early history) the intelligent and active cooperation of the whole people in the rites. Intelligibility required at least the use of the vernacular language and a contemporary catechesis. Active cooperation required the appropri-

16. Geoffrey Wainwright, *Doxology: The praise of God in Worship, Doctrine and Life* (New York: Oxford University Press, 1980); Aidan Kavanagh, *On Liturgical Theology* (Collegeville: Liturgical Press, 1984); Jan Byström og Leif Norrgård, *Mer än ord: Liturgisk teologi och praxis* (Stockholm: Verbum, 1996); Gordon Lathrop, *Holy Things: A Liturgical Theology* (Minneapolis: Fortress, 1998); Jette Bendixen Rønkilde, «Gudstjeneste er noget, vi gør sammen», i *En gudstjeneste – mange perspektiver* (red. K. Hellbo Johansen og J. Bendixen Rønkilde; København: Anis, 2013), 15–34.

17. Byström og Norrgård, *Mer än ord*.

18. Wainwright, *Doxology*.

19. Svein Erik Tandberg, «Fra kirkestil til sjangerpluralisme: Historien som speil for dagens kirkemusikk», i *Gudstjeneste à la carte: Liturgireformen i Den norske kirke* (red. A. Haugland Balsnes, S. Christensen, J.T. Christoffersen og H. Olavson Mosdøl; Oslo: Verbum Akademisk, 2015), 155–172.

20. Wainwright, *Doxology*, 218–219.

21. Byström og Norrgård, *Mer än ord*; Merete Thomassen og Sylfest Lomheim, *Når dere ber: Om liturgisk språk og utforming av bønner til gudstjenesten* (Oslo: Verbum, 2013).

22. Wainwright, *Doxology*, 294.

ate distribution of functions among the various 'orders' within the assembly, and above all full lay participation, at the heart of which stands regular Eucharistic communion.²³

«Full lay participation» omtales av Wainwright, som selv er metodist, som noe som har fått omfattende økumeniske konsekvenser. I et av de betydeligste dokumentene for den liturgiske teologien i nyere tid, «De Sacra Liturgia», om gudstjenestens fornyelse etter Det annet vatikankonsil 1962–1965, da den liturgiske teologien fikk sitt gjennombrudd, ble full lek deltakelse artikulert som ikke bare et aspekt ved gudstjenesten, men som selve forutsetningen for det kristne livet. I dokumentet blir det presisert at den kristne gjennom dåpen har rett og plikt til å bli «ført frem til en full, bevisst og aktiv deltagelse i feiringen av liturgien». Det blir også presisert at «[v]ed arbeidet med liturgiens fornyelse og fremme er det fremfor alt denne fulle og aktive deltagelse en må ta sikte på».²⁴

«Full active participation», full aktiv deltakelse og delaktighet for alle døbte, er altså et anliggende som har prega den liturgiske teologien siden slutten av 1800-tallet, og som særlig skjøt fart etter Det annet vatikankonsil.

I *Sammen for Guds ansikt* fra Den norske kirke lar dette seg gjenkjenne i kjernebegrepene. Her presenteres involvering som noe som også knytter seg til stedegengjøring:

Lokal stedegengjøring skjer ikke minst gjennom involvering – ved at mennesker i alle generasjoner og fra forskjellige kulturelle, sosiale og etniske grupper som tilhører i lokalsamfunnet, deltar i gudstjenesten og setter sitt preg på den.²⁵

Fleksibilitet omtales som en «naturlig konsekvens av de to første kjernebegrepene».²⁶ Dette skal sørge for tilstrekkelige valgmuligheter og gi rom for at det lokale liv og engasjement får komme til uttrykk. Gudstjenestereformen har altså store ambisjoner om involvering og delaktighet, og intensjonelt utvides dette til å gjelde hele lokalsamfunnet. Men det er også verdt å merke seg at det både i de kirkelige veiledningene til gudstjenestereformen først og fremst legges vekt på involvering i selve gudstjenesten, det jeg seinere i artikkelen kaller «direkte liturgisk involvering». Forskningsbidragene som finnes på delaktighet og gudstjeneste, vektlegger også i hovedsak direkte liturgisk involvering, og er derfor ikke komplekse nok for mitt bruk. Martin Modéus er trolig den mest innflytelsesrike liturgiske forskeren i nordisk sammenheng i så henseende. Modéus opererer med flere former for liturgisk delaktighet og involvering: Praktisk delaktighet, representativ delaktighet, dialogisk delaktighet, perspektivdelaktighet og maktdelaktighet.²⁷ Alle disse delaktighetsformene knytter seg til selve gudstjenesten og legger mindre vekt på de tilstøtende formene for delaktighet som jeg mener jeg finner i vårt forskningsmateriale. Hallvard Olavson Mosdøl har utført en empirisk studie i forskningsprosjektet «Gudstjeneste à la carte», der han anvender Modéus' fem delaktighetskategorier for å analysere ulike former for involvering i to ulike menigheter i artikkelen «Strategier for involvering i gudstjenesten».²⁸ Her finner han ut at de begge særlig

23. Ibid.

24. Concilium Vaticanum, *Gudstjenestens fornyelse: Konstitusjonens «De sacra liturgia» om liturgiens fornyelse og fremme vedtatt av Det annet vatikankonsil og promulgert av Pave Paul VI 4. desember 1963* (Oslo: St. Olav, 1966), 17.

25. Kirkerådet, *Sammen for Guds ansikt*, 10.

26. Ibid., 11.

27. Martin Modéus, *Mänsklig gudstjänst: Om gudstjänsten som relation och rit* (Stockholm: Verbum, 2012).

28. Hallvard Olavson Mosdøl, «Strategier for involvering i gudstjenesten: En casestudie av to menigheter», i Balsnes et al., *Gudstjeneste à la carte*, 155–72.

vektlegger perspektiv- og maktdeltakelse, men også at de andre formene for involvering og delaktighet er til stede. Direkte liturgisk involvering er i hovedsak den involveringsformen som er å finne også hos Mosdøl. Jette Bendixen Rønkilde har mye av den samme bruken av involverings- og delaktighetsbegrepet. Artikkelen «Gudstjeneste er noget, vi gør sammen – liturgisk teologi» er et betegnende eksempel på en fullstendig erkjennelse av behovet for involvering i gudstjenesten, men der involveringen forutsettes som noe som skjer *i selve* gudstjenesten.²⁹ En studie av Caroline Gustavson, *Delaktighetens kris: Gudstjänstens pedagogiska utmaning*, gjør en interessant drøfting av delaktighetsbegrepet. Hun undersøker svenske korsangeres forhold til gudstjenester de deltar i. Her finner hun ut at det ikke er noen selvsagt sammenheng mellom å delta i gudstjenesten og å føle seg delaktig. Det er fullt mulig å delta som korsanger uten at en uten videre føler seg delaktig i gudstjenestens forløp.³⁰ Opplevelsen av delaktighet eller ikke-delaktighet er en interessant differensiering, men noe som faller utenfor denne studiens rammer.

Det meste av forskningen, ikke bare den nordiske, men også internasjonalt, peker altså mot en type involvering og delaktighet som retter seg mot selve gudstjenesten. Jeg mener like fullt at det er andre former for involvering og delaktighet som skiller seg fra, eller har flytende grenser mot, den formen for involvering som jeg kaller direkte liturgisk involvering. I vårt forskningsmateriale mener jeg å identifisere to andre former for involvering. Den ene likner mer på en type frivillighetspraksis som knytter seg til rammeverket for gudstjenesten, så den skal bli gjennomførbar, en involveringsform som jeg kaller *tilretteleggingsinvolvering*. Utdeling av salmebøker, styring av powerpoints og baking til kirkekaffen er eksempler på denne formen. Den andre formen er en type *lokalsamfunnsinvolvering* som ikke nødvendigvis går rett inn i det liturgiske forløpet, men som knytter seg til lokale forhold vedrørende kirken og menigheten. Medvirkning ved historielag og bygdekvinnelag er eksempler på denne formen for involvering. Den siste kan sies å ha med stedegengjøring å gjøre, men har likevel noen nyanseforskjeller. Disse formene for delaktighet, direkte liturgisk involvering, tilretteleggingsinvolvering og lokalsamfunnsinvolvering, vil jeg undersøke i materialet for å se om involveringsbegrepet bør utvides med enda flere kategorier i den liturgiske forskningen, og om dette eventuelt på sikt bør integreres i det kirkelige planarbeid med gudstjenestearbeidet.

Materiale og metode

Materialet som ligger til grunn for forskningsprosjektet vårt, ble samla inn ved at syv av forskerne og forskningsassistenten reiste parvis til de fire menighetene på én og samme søndag, 24. mars 2019, Maria budskapsdag. Det ble gjort lyd- og videoopptak av gudstjenestene, kirkebygg og lokalmiljø ble fotodokumentert, og andre aktiviteter i menigheten ble også observert en av de tilstøtende dagene til den aktuelle søndagen. Det ble skrevet detaljerte observasjonsrapporter av samtlige forskere. Det ble innhenta plandokumenter fra menigheten: Årsrapporter, strategiplaner, menighetsrådsreferat, referater fra gudstjenesteutvalg, menighetsblader, visitasberetninger, brosjyrer, budsjett, regnskap og all annen dokumentasjon som kunne tenkes å gi utfyllende informasjon om menighetene.

Forskerne gjorde også intervjuer med tre grupper: Med personer som går jevnlig til gudstjeneste, kalt «kirkegjengere», og med prest, kantor, kirketjener og frivillige som deltok i den

29. Jette Bendixen Rønkilde, «Gudstjeneste er noget, vi gør sammen».

30. Caroline Gustavson, *Delaktighetens kris: Gudstjänstens pedagogiska utmaning* (Skellefteå: Artos, 2016).

observerte gudstjenesten, kalt «medvirkende». To–tre dager forut for eller etter gudstjenesten ble daglig leder, menighetsrådsleder og sokneprest, kalt «ledelse», intervjuet. Sammenlagt utgjør dette tolv fokusgruppeintervjuer der totalt 42 personer deltok. Hvert intervju hadde ca. en times varighet.

For å få svar på min egen problemstilling, hvordan involverings- og delaktighetsbegrepet anvendes i de fire menighetene som er undersøkt i prosjektet, og om dette eventuelt har bidratt til å øke deltakelsen, har jeg valgt å konsentrere meg om intervjumaterialet. Videoopptak av gudstjenestene gir også gode indikasjoner på involvering og deltakerroller i gudstjenesten. Jeg har også gjennomgått plandokumenter og referater fra menighetsråd og gudstjenesteutvalg, men disse ser i hovedsak ut til å uttrykke en generell tilslutning til gudstjenestereformens kjerneverdier. Intervjuene gir en mer spesifikk forståelse av de ulike formene for involvering. Det er derfor de tolv intervjuene jeg i hovedsak legger til grunn for analysen. I intervjuguiden er det lagt vekt på å formulere spørsmål som handler om liturgisk involvering.

De medvirkende ble blant annet spurt om dette:

- I hvilken grad har dere jobbet for å involvere frivillige og medliturger i gudstjenestearbeidet? Er dette nytt, eller har det vært slik før gudstjenestereformen?
- Hvilken betydning har utføringen av liturgien for deres opplevelse av gudstjenester i denne menigheten? Opplever dere som er med i liturgien, at dere er dere selv, eller at dere går inn i en rolle?

Ledelsen ble blant annet spurt om dette:

- Hva samarbeider ansatte og frivillige om?
- Hvilke former for fellesskap forsøker dere å etablere? Er det en menighet der mange kjenner hverandre godt, eller er det en menighet der muligheten for å komme og gå er stor?
- Er det stort samsvar mellom hvilke personer som deltar på aktiviteter i løpet av uka, og de som er på gudstjeneste på søndagene?

I intervjuene med de medvirkende i dagens gudstjeneste og med ledelsen får vi gode indikasjoner på hvordan de generelt jobber med gudstjenestene i menighetene og hvilke visjoner for gudstjenesten som preger menigheten. Forholdet mellom idealer og virkelighet kommer til syne på en særskilt måte som gjør dem interessante for analyse.

Direkte liturgisk involvering

Den menigheten som i særlig grad peker seg ut som en menighet som gir uttrykk for at involvering er noe som skjer med sikte på deltakelse i gudstjenesten, er Vest. Tittelen på artikkelen er et sitat fra soknepresten: «Jeg brenner jo for involvering». I intervjuet med ledelsen blir de enkelte innledningsvis bedt om å si hva de særlig brenner for vedrørende gudstjenesten. Soknepresten svarer:

Jeg brenner jo for involvering [latter], det ser du kanskje, brenner jo veldig for det at, å tro at da vokser en inn i det som konfirmanter. Så det var jo nydelig når jeg sto bak og hadde velsignelsen, så hørte jeg liksom de var med på de liturgiske ledda, konfirmantene. Jeg har troen på den måten, at en vokser inn i det, inn i gudstjenesten. Og så er det jo noe med at gudstje-

nesten er ikke privat, den er offentlig, og det fellesskapet er sterkt og givende for meg å jobbe med.³¹

Soknepresten gir her uttrykk for at intensjonen med å involvere for eksempel konfirmanter er at de skal kunne «vokse inn» i gudstjenesten ved å få delta med oppgaver. Hun registrerer at konfirmantene «var med på de liturgiske ledda», en aktiv deltakelse i liturgien. Med dette gir hun uttrykk for idealer om en eksplisitt liturgisk involvering der en identifiserbar deltakerrolle i gudstjenesten er målet for arbeidet. Dette poenget gir flere av de medvirkende uttrykk for i det samme intervjuet. En av informantene artikulere noe av det samme, betydninga av et planmessig arbeid med involvering for at flere skal kunne få et eierskap til gudstjenesten:

Ja, når jeg satt i menighetsrådet var litt av tankegangen at aktiviteten utenom gudstjenesten var med å styrke gudstjenesten fordi du trekker inn veldig mange i forskjellig sammenheng som da har en lavere terskel for å delta og gå på gudstjenesten.³²

Dette utdypes av soknepresten, som fortsetter med å si: «Ja, nå på søndag skal vi jo ha med konfirmanter, og det er jo fryktelig spennende å få det brede lag med.»³³ «Lavere terskel» og «brede lag» er metaforer som uttrykker at en ønsker at flere enn de aller mest aktive skal bli deltakere i gudstjenestefellesskapet.

Hvorfor oppstår idealet om involvering i Den norske kirkes menigheter? Ikke alt lar seg lese ut av materialet. Det kan se ut til at gudstjenestereformens kjerneverdier har blitt mottatt og fulgt lojalt uten at de har blitt problematisert eller møtt særlig motstand. Gudstjenestereformen er vedtatt av Kirkemøtet, og det er dermed et pålegg om å innføre den. Det har muligens skjedd så motstandsløst fordi idealene samsvarer med langsgående tendenser som har eksistert i årevis i Den norske kirke.³⁴ «Liturgi nedenfra» er en lite kontroversiell verdi i Den norske kirkes gudstjenestetenkning. Det tar for gitt at involvering er noe som vil skape en mer intensiv deltakerrolle i gudstjenestene. Vest er særlig tydelig i så henseende, og dette reflekteres i gudstjenesteopptaket.³⁵ Som Ødegaard og Mjaaland utdyper i sine artikler, deltar det en rekke aktører, særlig konfirmanter, med liturgisk dans, sang, tekstlesning og andre oppgaver. Gudstjenesten i Vest gir inntrykk av å være et stort felles prosjekt der mange deltakere i alle aldre har ulike deltakerroller. I visitasberetningen fra 2013 kommer det også fram at gudstjenestelivet er prega av en sterk grad av involvering.³⁶

At det likevel er krevende å jobbe med involvering, kommer til uttrykk i samtlige menigheter. Vest utmerker seg ved å satse på mange ulike former for gudstjenester. Dette krever betydelig arbeid. I intervjuet med ledelsen sier soknepresten:

Når vi har så mange gudstjenester, så er det jo kjempeutfordrende å få folk til de forskjellige gudstjenestene her på huset. [K]an være kjempeutfordrende, så da må en mobilisere litt, sende ut meldinger til konfirmantene på fredagen.³⁷

31. Intervju, ledelse Vest.

32. Intervju, ledelse Vest.

33. Intervju, medvirkende Vest.

34. Merete Thomassen, «Gudstjenesten som speiling av det individuelle eller kollektive subjekt? Gjenkjennelseskriteriet i liturgisk reformarbeid», i *Kirke og Kultur* 113, nr. 6 (2008): 522–533.

35. Videoopptak, gudstjeneste Vest.

36. Visitasberetning Vest 2013, 12.

37. Intervju, ledelse Vest.

Soknepresten i Vest har en interessant formulering som ble gjengitt i sitatet litt lenger opp: «Og så er det jo noe med at gudstjenesten er ikke privat, den er offentlig, og det fellesskapet er sterkt og givende for meg å jobbe med.» Sondringen mellom privat og offentlig religiøsitet er verdt å merke seg. Sokneprestens refleksjoner kan kanskje reflektere en verdsetting av offentlig religiøsitet som et motstykke til privat religiøsitet, noe som er vanlig å finne i mer lavkirkelige og/eller nyåndelige sammenhenger.

Dette er ikke enestående for Vest. Gudstjenesten som fellesprosjekt er å finne i samtlige menigheter i materialet. I en noe annen variant kommer dette til uttrykk i Nord. Her sier soknepresten:

Jeg har mest med frivillige til gudstjenesten å gjøre. Vi har et gudstjenesteutvalg, men det er nokså hvilende, men det jobber ganske aktivt og intenst i forbindelse med å etablere vår liturgi. Da liturgirevisjonen kom, opplevde jeg en veldig sånn fin kombinasjon av et gudstjenesteutvalg som hadde klare meninger og synspunkter, men samtidig også respekt for kompetanse. Så det var lite konfliktylft når det gjaldt å arbeide frem til det.³⁸

Selv om dette utsagnet primært dreier seg om prosessen fram til en lokal liturgisk grunnordning, bærer det preg av et samarbeid der en i fellesskap har en dugnad med frivillige og ansatte som fører fram til felles gudstjeneste.

Også i Nord involveres frivillige ressurser i selve gudstjenesten:

[S]ynes vi har fått en liturgi og gudstjenesteliv som fungerer ganske godt. Ellers så er det sånn at vi vanligvis har tre frivillige ved hver gudstjeneste. Det skal helst være én kirkevert, én dåpsvert og én medliturg. Nå er det ikke så sjeldent at kirkeverten, nei, at medliturg og dåpsvert er én person.

Også her uttrykkes det at det er vanskelig å rekruttere og slitsomt å organisere. Soknepresten i Nord gir uttrykk for noe av dette i intervjuet:

[S]amarbeidet går på at vi sender beskjed, sånn på torsdag–fredag, til dem om gudstjenesten og det som skal skje og sånn. Og så har vi en kirketjener som ofte går inn i dåpsvertrollen når vi ikke har noen dåpsvert, og som gjør en veldig god jobb på det. [...] Flink til å ta imot folk og skape trygghet til folk som er litt nervøse om hvordan dette skal bli og sånne ting. Men vi skal jo ikke legge skjul på at vi sliter litt med rekrutteringen på det. Det er jo noe med det at folk i dag har mye vanskelighet for å binde seg over litt lang sikt, så det er en del sånn SMSer og telefonering på kort sikt da om noen kan stille opp og sånn.³⁹

Til tross for det krevende arbeidet med å involvere frivillige er det de profesjonelle som er mest synlige i gudstjenesten. Selv om det opptrer leke dåpsverter og tekstlesere, er det ingen tvil om at det er prest og kantor som er synlige liturgisk. Dette skal utdypes seinere i analysen.

Øst skal jeg komme tilbake til ved seinere anledninger. Her er det et stort korps av frivillige som særlig går inn i den kategorien som jeg kaller tilretteleggingsinvolvering. Dette er en menighet som er prega av høy liturgisk profesjonalitet, og hvor frivilligheten utmerker

38. Intervju, ledelse Nord.

39. Intervju, ledelse Nord.

seg som noe som legger til rette for at de profesjonelle kan jobbe med gudstjenesten. Men det finnes et svært interessant unntak når det gjelder direkte liturgiske involvering: Koret. Kantor forteller hvordan dette foregår:

Og når det gjelder forholdet til de frivillige så er jo sangerne – altså, jeg er dirigent og har et kor som består av frivillige sangere – de betaler altså for å synge i koret. Og det å synge i [navn på koret], det innebærer også å synge på x antall høymesser i løpet av året. Og da deler vi oss inn i grupper og synger i oktetter, eller med tolv stykker eller med fullt kor. Og den frivilligheten jeg opplever blant de sangerne, det er jo helt enormt og rørende og veldig verdifullt, opplever jeg. Og også er [det] verdifullt for menigheten å ha et kor som står foran og virker som en slags monitor når man skal synge liturgi og synge salmer.⁴⁰

Å ha frivillige som betaler for sin egen innsats er en særprega kategori. Det er mulig at det finnes liknende tilfeller i andre menigheter der en har kor på et høyt musikalsk nivå, kor som er så attraktive at medlemmene betaler avgift for å være med, men likevel kvitterer ut med deltakelse på gudstjenestene. Dette er en menighet som vi seinere skal se ikke ønsker å «senke terskelen, men heve den».⁴¹ Trolig er den høye profesjonaliteten noe som gjør denne formen for involvering mulig. Også i Øst har en frivillige dåpsverter og tekstlesere som gjør en liturgisk tjeneste. De spesifikke liturgiske oppgavene er likevel i hovedsak ivaretatt av ansatte.

Så langt er altså den uttalte direkte liturgiske involveringa noe som skjer i samtlige menigheter, men som særlig peker seg ut i Vest og Nord. De mer indirekte og tilstøtende involveringsformene skal vi se på i neste avsnitt.

Tilretteleggingsinvolvering

I samtlige menigheter finnes det eksempler på hvordan mennesker involveres for å tilrettelegge for rammene rundt gudstjenesten. Øst peker seg klart ut i materialet med tilretteleggingsinvolvering. De har et stort korps av frivillige, ca. 250, som de bruker mye tid på å organisere. De frivillige rekrutteres på mange måter. Under intervjuene stilte vi flere spørsmål om frivillighet til de medvirkende:

Dere har sagt at dere har mange frivillige her. Altså, hvordan jobber dere for egentlig å få med frivillige? Kommer de av seg selv, eller er det en strategi bak det også?» En informant svarte: «Det finnes jo ei blokk, det finnes jo sånne leiligheter [...]. Jeg tror de fleste som er frivillige her, har redusert husleie mot at de jobber et antall timer i uka.⁴²

Det er verdt å diskutere om det kan regnes som involvering når menigheten disponerer en blokk med leiligheter der leieboerne gis rabattert leie mot å jobbe noen timer i menigheten. Strengt tatt bør det muligens vurderes som lønna innsats. Likevel er det en måte å rekruttere og involvere frivillige på, og derfor må det sies å være en slags utvida rekrutteringsstrategi som finnes i visse menigheter med økonomiske midler til å eie utleieenheter.

Samtidig presiserer en av informantene at han ikke ble rekruttert via noen direkte henvendelse fra menigheten:

40. Intervju, medvirkende Øst.

41. Ibid.

42. Ibid.

«Men altså som jeg sa innledningsvis, jeg ble invitert hit av en veldig god venn av meg. Han var frivillig.» Kantor mener også at folk tilbyr sine tjenester som frivillige i denne menigheten: «Jeg tror noen kommer og sier: ‘Jeg har flytta hit. Jeg har lyst til å være her. Er det noe jeg kan bidra med? Har dere bruk for noe?’»⁴³

Dette er uttrykk for en mer generell form for involvering, et ønske om å tilby sine tjenester, noe som også er en del av frivillighetsrekrutteringa i menigheter, om enn den kanskje ikke nødvendigvis er den mest vanlige måten å få mennesker involvert i menighetsarbeid på. Informanten henviser også til det som kanskje er mer vanlig, at folk blir kontakta: «Og så tror jeg det er andre som får en telefon: ‘Kunne du tenke deg å bake kaker til kirkekaffen?’» I intervjuet kommer det fram at denne menigheten også har et omfattende korps som baker kaker til kirkekaffen. En av informantene sier: «Men det går an å få 35 forskjellige mennesker til å yte med bakverk.»⁴⁴

Øst peker seg ut i materialet på flere måter. Som Elstad viser i sin artikkel, er dette den menigheten i materialet vårt som har den største prosentvise økningen, med 31,6 % økning fra 2013–2017 sammenliknet med 2008–2012.⁴⁵ I intervjuet med medvirkende kommer det til uttrykk en nokså sterk selvbevissthet knytta til at menigheten har forholdt seg svært selvstendig til gudstjenestereformen:

Men den tidligere soknepresten her han sa at i Øst, så senker vi ikke terskelen, vi hever den. Det har jeg tenkt på, det glemmer jeg aldri, egentlig. Og det tror jeg han har så rett i. Og jeg mener at [...] vi gjør det ved å fremdeles bruke den gamle liturgien, på en måte. Altså, vi prøvde ut disse nye liturgireformene som kom, men vi synes ikke de fungerte godt nok. Vi synes ikke det var nok hold i de, så vi har valgt å beholde de gamle.⁴⁶

Å velge «å beholde de gamle» er en interessant uttalelse. Gudstjenestereformen er vedtatt av Kirkemøtet, og samtlige menigheter i Den norske kirke er pålagt å implementere den. Det er egentlig ikke rom for å velge den vekk. Likevel har Øst valgt å gjøre det. Det vitner om en relativt suveren liturgisk selvforståelse.

Gudstjenesteopptaket reflekterer også en menighet med høy liturgisk selvbevissthet.⁴⁷ Den bærer preg av et høyt profesjonelt nivå fra organist, menighet, kor og prester. I sammenlikning med Vest er det mindre synlig liturgisk involvering fra leke. Som nevnt bruker den dåpsverter og tekstlesere, men det er for eksempel ikke synlig medvirkning fra konfirmanter. Materialet gir ikke grunnlag for å peke på noen absolutte sammenhenger mellom involveringsformer og den markante økningen. Men antydningvis går det an å si at menigheten prioriterer en indirekte liturgisk involvering med kakebakst, utdeling av salmebøker og øvrig tilrettelegging for gudstjenesten, mens den i større grad lar de profesjonelle jobbe med selve gudstjenesten.

I intervjuet med kirkegjengerne forekommer det også en interessant uttalelse. På spørsmål om hvorfor de tror at gudstjenestetallene øker i denne menigheten, svarer en av dem: «Du blir inkludert, men du får også være i fred.» Ingen av dem har begynt å gå der fordi de har

43. Ibid.

44. Intervju, medvirkende Øst.

45. Hallgeir Elstad, «Folkekyrkje i endring: Kyrkjetylogiar og auka gudstenedeltaking?», i *Teologisk tidsskrift* 9, nr. 2 (2020): 74, DOI: <https://doi.org/10.18261/issn.1893-0271-2020-02-01>

46. Intervju, medvirkende Øst.

47. Videoopptak, gudstjeneste Øst.

blitt bedt om å delta med oppgaver. De har blitt tatt med dit av venner eller flytta til området og begynt å gå der.⁴⁸

I samtlige menigheter skjer det tilretteleggingsinvolvering. Alle menigheter tematiserer involvering som omfatter kirkeverter, salmebokutdeling, kakebakst til kirkekaffen og liknende. Alle menighetene gir også uttrykk for at dette er krevende, til dels et smertepunkt. Dette henger trolig sammen med at frivillighet på generell basis er vanskelig, noe som erfarer i idrett, korpsvirksomhet og annen samfunnsaktivitet som i stor grad baserer seg på frivillighet.⁴⁹ Tross dette lykkes menighetene likevel med å få til tilretteleggingsinvolvering.

Lokalsamfunnsinvolvering

Den formen for involvering som peker seg ut som den mest komplekse i materialet, er en form for involvering der lokalsamfunnet spiller en særlig rolle. Den er særlig tydelig i Nord og Sør. Her involveres grupper, organisasjoner og miljøet i arbeidet i eller rundt gudstjenestene på måter som ikke fanges opp av verken den direkte liturgiske involveringskategorien eller tilretteleggingskategorien.

I Nord blir dette tematisert på måter som gir uttrykk for en gjennomgripende holdning til gudstjenesten og menighetslivet. I intervjuet med ledelsen uttrykker menighetsrådslederen dette på denne måten:

Vi laget en visjon som vi for kaller «Nær og hellig», og jeg synes det dekker godt beskrivelsen av menigheten. Den er preget av inkludering, sosial bevissthet i nærområdet lokalt, synes jeg.⁵⁰

Soknepresten utdyper dette videre ved å beskrive et arbeidsmiljø i staben som er godt, som ikke er prega av profesjonsgrenser, men som gjør at menigheten oppfattes som et hyggelig sted å være. Menigheten beskrives som sosiologisk sammensatt. Dette knytter menighetsrådslederen i Nord direkte til gudstjenestelivet:

[U]tover visjonen så har vi også en målsetting som dere kan se på. At vi [har] formulert en ganske klar verdiformulering knyttet opp mot hva slags teologi vi har. Men jeg synes på en måte at det jeg nevnte i stad om romsligheten og rausheten [...] og så er på en måte dette nær og hellig. Den aronittiske velsignelsen, hvor de snakker om dette ansiktet, og hvor på en måte ditt ansikt også er viktig for meg og ikke bare Guds ansikt, men du representerer Guds ansikt. [...] Jeg synes vi har fått inn noe av det jeg gjerne vil bevare, da liksom blandingen av det her hellige og sosiale [...]. Her kan du være litt forskjellig, du kan være av den teologien eller den politiske overbevisningen. [...] Vi har homofile, det er lesbiske her, vi har enslige vi ønsker liksom å ha ... For det vi enes om, er på en måte, altså som jeg tenker, det [er] i hvert fall noe av det som uttrykkes nettopp i den aronittiske velsignelsen.⁵¹

Dette utsagnet likner på utsagnet fra soknepresten i Vest, som også reflekterer over at konfirmantene deltar når hun lyser velsignelsen. Samtidig er det en noe annerledes aksentuering i menighetsrådslederen i Nord's utsagn, fordi han ikke bare trekker gudstjenestemenigheten, men hele lokalsamfunnet inn i en sentral liturgisk del av gudstjenesten, den aronittiske vel-

48. Intervju, kirkegjengere Øst.

49. Bernard Enjolras og Kristin Strømsnes (red.), *Scandinavian Civil Society and Social Transformations. The Case of Norway* (New York: Springer Publishing, 2018).

50. Intervju, ledelse Nord.

51. Intervju, ledelse Nord.

signelsen. «Du representerer Guds ansikt» er et pregnant uttrykk for en bevissthet om den liturgiske teologiens primære anliggende, en inkarnatorisk teologi der ikke bare enkeltmennesket, men hele konteksten i form av lokalsamfunnet, og dermed også verden, er representert i liturgien.⁵² Et annet interessant funn som kommer til uttrykk her, er de flytende grensene mellom det religiøse og kontekstuelle, uttrykt som «blandingen av det her hellige og sosiale».

Opptaket fra gudstjenesten viser at det er begrensa grad av synlig direkte liturgisk involvering i Nord.⁵³ Det er i hovedsak prest, kantor, tekstleser og medliturg som er synlige og hørbare i gudstjenesten som aktører. Det er også dåp, og medvirkende i intervjuet er en dåpsvert som ikke er synlig på opptaket. Dette kan tyde på at også i Nord er det en representasjonsmodell som preger gudstjenesten. Bevisstheten om at konteksten lokalsamfunnet er involvert i gudstjenesten, er høy. Men dette er lite synliggjort i gudstjenesten i form av liturgiske deltakerroller.

Kirkegjengerne gir heller ikke uttrykk i intervjuet for at de har blitt invitert til å bidra med liturgiske oppgaver. De har dels flytta til området, dels bodd der hele livet, men opplevd tap, lengsel og livskriser, og deretter søkt til kirken på grunn av gode møter med prester og andre som er aktive i menigheten. Den ene av dem har begynt å hjelpe til på kjøkkenet i forbindelse med arrangementer, og en annen deler ut menighetsbladet.⁵⁴ Representasjonsmodellen framstår som tydeligere gjennom intervjuet med kirkegjengerne: Gudstjenesten er prestenes og kantors arena, men det er godt, meningsfullt og givende å være en del av menighetens gudstjenesteliv og øvrige virke.

En noe annen form for lokalsamfunnsinvolvering kommer til uttrykk i menighet Sør. Her kommer også trolig de flytende grensene mellom det religiøse og det kontekstuelle sterkest til uttrykk. Et av områdene som i særlig grad brukes til involvering, er musikklivet. Klokken uttaler:

Ja, vi må si at av de menighetsmedlemmene som vi har hatt for eksempel her i dag, så er jo vi i en veldig tett kontakt med dem. Men det vi jo har etterlyst, det vi savner, det er jo at vi skulle hatt en enda større gruppe med oss, sånn at vi kunne få brakt dette videre ut. Og der må jeg jo si at [kantor], han gjør en voldsom innsats med alt sitt musikalske bidrag her.⁵⁵

Kantors rolle i lokalsamfunnsinvolveringa kommer enda sterkere til uttrykk i intervjuet med ledelsen. Her framhever soknepresten at kantor har et stort nettverk som han involverer i gudstjenestelivet:

Det er en menighet med godt samarbeid knytta mot musikklivet. Og det er jo en ting, kanskje, som gjør gudstjenestene våre gode at vi alltid har ekstra musikk inn, stort sett alltid, fra menigheten selv, ja noen lokale krefter. [...] Altså inn mot gudstjenestene så er det ofte gode solister på sang, eller så har vi jo hatt noen som kunne spille sammen med organisten. På søndag skal vi ha en bratsjist, for eksempel.

Dette er en viktig form for involvering der det trekkes inn krefter som normalt sett ikke går til gudstjeneste i denne menigheten, men som bidrar på enkeltgudstjenester med musikk og sang. Musikkliv som involveringsfaktor er uten tvil en av de mest underkommuniserte

52. Schmemmann, *Introduction to Liturgical Theology*; Kavanagh, *On Liturgical Theology*.

53. Video, gudstjeneste Nord.

54. Intervju, kirkegjenger Nord.

55. Intervju, medvirkende Sør.

måtene å drive menighetsarbeid på i Den norske kirke. Men til forskjell fra for eksempel et kirkekor eller barnekor som er tett knytta til gudstjenestelivet, er spørsmålet om den måten som beskrives her, blir en form for «gjesteopptreden», uten at de musikalske kreftene dermed blir en del av menighetens gudstjenesteliv.

Det samme spørsmålet kan stilles til de andre måtene det jobbes med lokalsamfunnsinvolvering på i denne menigheten. Blant annet blir det fortalt om hvordan Bygdekvinnelaget forsøksvis involveres i menigheten:

For eksempel søttende mai-gudstjenesten som mange sto ute på bakken på og fulgte når det var [...]. [M]an lagde kranser på gravene, men dem gikk ikke inn i kirken. Så Bygdekvinnelaget, de sto i bunad på utsida. Så fant vi ut at vi kunne legge gudstjenesten i kirkeveggen på utsida, og dermed så ble man jo stående altså. Det er å lytte til menneskene, hvordan man ser på ting.⁵⁶

I likhet med de andre menighetene er bevisstheten om å være en del av lokalsamfunnet høy. Sør er den mest rurale menigheten i materialet, og i de andre menighetene i vårt materiale finnes det neppe bygdekvinnelag. Det er flytende grenser mellom det kirkelige og religiøse, og fellesrådslederen gir uttrykk et annet sted i intervjuet for å oppheve «båsene».⁵⁷ Men intervjuutdraget over viser hvor komplisert dette kan være. At menigheten anser for eksempel bygdekvinnelaget som en selvsagt del av menigheten, betyr ikke at bygdekvinnelaget uten videre opplever seg som det.

Denne menigheten karakteriserer seg selv som konservativ.⁵⁸ Det kan derfor tyde på at det er klassiske spenninger mellom en mer aktiv menighetskjerne og et videre folkekirkelandskap, en spenning som ikke utelukker stor velvilje overfor kirken, men som likevel gjør at det er et stort skritt å gå inn i kirken og delta på gudstjenesten.⁵⁹ Det er derfor en deltakerrolle som må karakteriseres som perifer, men som menigheten jobber aktivt med å trekke inn mot sentrum av gudstjenestelivet. Det er også typisk for et ruralt menighetsliv at strukturene fletter seg tettere sammen med annen frivillig aktivitet, som for eksempel historielaget.⁶⁰ I intervjuet med ledelsen utdypes det hvordan historielaget spiller en viktig rolle i praktisk tilrettelegging, for eksempel bygging av nytt sakristi, der de har gjort en stor jobb. Det kommer ikke fram av intervjuet hvorvidt dette er mennesker som også deltar i gudstjenestene.

Intervjuene med medvirkende og nykommere gir uttrykk for noe av det samme, en lokalsamfunnsinvolvering. En av kirkegjengerne forteller at han egentlig aldri har vært særlig aktiv i kirken, men at det i voksen alder gikk opp for ham at hvis kirken fortsatt skulle være der ved de store anledningene i livet, var det viktig at noen tok ansvar. Han tilbød seg derfor å stille til menighetsrådsvalg og øvrige frivillige tjenester sammen med ektefellen og ble på denne måten en fast kirkegjenger.⁶¹

Gudstjenesteobservasjonen viser en gudstjeneste der konfirmanter deltar som ministranter, og der klokkeren spiller en tydelig rolle i å lede dem i oppgavene deres. Det som særlig særpreger gudstjenesten, er bruk av musikk. Her deltar det både sangsolist og cellist, lokale krefter som har blitt bedt av kantor om å stille.

56. Intervju, ledelse Sør.

57. Intervju, ledelse Sør.

58. Intervju, ledelse Sør.

59. Hallgeir Elstad, «Folkekyrkeomgrepet – opphav og utvikling: Tysk og nordisk kontekst», i *Folkekirke nå* (red. S. Dietrich, H. Elstad, B. Fagerli og V. Haanes; Oslo: Verbum, 2015), 21–33; Elstad, «Folkekyrkje i endring».

60. Intervju, ledelse Sør.

61. Intervju, kirkegjengere Sør.

Under feltbesøket i Sør tok soknepresten med en av forskerne rundt før gudstjenesten og viste noen små innglassede reminisenser fra middelalderen, små teglsteinsbiter og andre detaljer fra en tidligere fase av kirkebygget. På denne måten blir det bevart for ettertida. Hun fortalte at det bor en glassmester i menigheten, og at han tilbød seg å gjøre dette som et bidrag til kirken og menigheten. Hvorvidt glassmesteren går til gudstjeneste, kommer ikke fram. Men at dette er en svært særpreget lokalsamfunnsinvolvering som strekker seg helt inn i kirkerommet, åstedet for gudstjenesten, er et markant funn.

Nye involveringsformer?

I artikkelen har jeg forsøkt å vise hvordan involveringsbegrepet har vært anvendt og implementert i gudstjenestearbeidet i de fire norske menighetene i materialet, for å gi ny kunnskap om hvordan involveringsbegrepet nedfeller seg i praksis. Jeg har også vært interessert i å undersøke om delaktighets- og involveringsbegrepet samspiller eller avviker fra gudstjenestereformens involveringsbegrep og øvrige kjerneverdier. Med dette har jeg ønska å utfylle bildet av det som er forskningsprosjektets hovedspørsmål: Hva som har ført til økt gudstjenestedeltakelse i disse menighetene.

Jeg har også vært opptatt av å vise at det eksisterer flere former for involvering, til dels nokså komplekse, som går et godt stykke utover den direkte liturgiske involveringa, men som likevel har relevans for gudstjenesten, og i visse tilfeller også for gudstjenesteøkninga.

Vest særpreger seg med direkte liturgisk involvering. Her er det en uttalt form for involvering som skal gi de involverte et mer intensivt forhold til gudstjenesten. Lokalsamfunnet og konteksten er høyt oppe i bevisstheten, og det arbeides målretta med å aktivere ulike grupper. Dette er også synlig i selve gudstjenesten. Det er dans, sang og musikk som utføres av andre enn de ansatte. Her uttaler soknepresten at hun ønsker å «senke terskelen» og nå «det brede lag».

Samtlige menigheter i materialet anvender direkte liturgisk involvering ved å bruke dåpsverter, kirkeverter og tekstlesere. Konfirmanter deltar også i to av dem. Hvorvidt de har deltatt i utforminga av gudstjenesten, gir ikke materialet svar på. Det som derimot framkommer i materialet, er at det har vært liten motstand mot gudstjenestens kjerneverdier, at lekfolk har deltatt i arbeidet gjennom gudstjenesteutvalg og menighetsråd, og at det har vært «god balanse», som menighetsrådslederen i Nord uttrykker det, med respekt for de ansattes faglighet og likevel et høyt engasjement. Unntaket er Øst, som gir uttrykk for høy liturgisk selvstendighet og ikke har etterfulgt gudstjenestereformens vedtak. Det betyr likevel ikke at de har hatt motstand mot reformens kjerneverdier, men har valgt å realisere dem på en annen måte.

Øst skiller seg også ut på flere andre måter. Menigheten karakteriseres av en høy grad av tilretteleggingsinvolvering. Selve gudstjenesten og det liturgiske arbeidet framstår som noe de profesjonelle i hovedsak er aktører i. Det henvises i intervjuet til tidligere sokneprest, som har sagt at en ikke skal senke terskelen for gudstjenesten, men heve den. Selv om de bruker tekstlesere og dåpsverter, er gudstjenesten i høy grad profesjonalisert. Når det gjelder korets deltakelse i gudstjenesten, gjenstår det flere ubesvarte spørsmål. Hvorvidt det er gudstjenesten eller koret som er attraktivt for medlemmene, gir ikke materialet svar på. Det som uansett skjer, er at kormedlemmene blir en slags «betalende frivillige» som gjør en frivillig tjeneste i gudstjenesten selv om de betaler en årsavgift for å være med i koret. Det store frivillighetskorpsset på omtrent 250 mennesker deltar for øvrig i mange ulike sammenhenger i menighetslivet.

I samtlige menigheter finnes det også tilretteleggingsinvolvering, men det er andre former for involvering som preger de to neste menighetene i materialet, nemlig lokalsamfunnsinvolvering. I Nord er det høy bevissthet om den lokale konteksten. Menighetsrådslederen gir uttrykk for kjennskap til ulike sosiale, politiske og teologiske posisjoner i lokalsamfunnet og lokalmenigheten, og peker på at menigheten sosiologisk sett er sammensatt. Visjonen «Nær og hellig» skal gi rom for både det sosialt-politiske og det teologiske ved menighetens liv og virke, og det kommer særlig til uttrykk i ansiktsmetaforen, der Guds ansikt er å finne i den enkelte under velsignelsen. Som jeg påpekte i analysen, er det kanskje her den liturgiske teologien blir særlig artikulert, fordi det inkarnatoriske ved liturgien uttrykkes spesifikt. Utover dette er det en gudstjeneste som også i stor grad blir leda og gjennomført av de ansatte. Det er leke tekstlesere og dåpsverter, men det er i hovedsak presten og kantor som er synlig og hørbar. Representasjonsmodellen er også dekkende for denne gudstjenesten.

I Sør er det flere funn som skiller seg ut fra de tre andre menighetene. Det kan skyldes at det er den mest rurale menigheten i materialet, men kan også henge sammen med at det er den eneste menigheten i materialet med en uttalt konservativ teologisk profil. Her er bygdekvinnelaget og historielaget et tema i intervjuet med ledelsen, sammen med kantors involvering av lokale musikkrefter. Fellesrådslederen beskriver hvordan hun helt bevisst har gått aktivt inn i andre miljøer enn de kirkelige for å oppheve bårer og heve takhøyden. Lokalsamfunnet stiller gjerne opp, men terskelen for å delta i gudstjenestefellesskapet oppleves likevel som høy.

I Sør deltar det også konfirmanter som ministranter, og disse ledes tydelig av klokkeren gjennom oppgavene sine gjennom hele gudstjenesten. Til forskjell fra Vest, der konfirmanter har stor innflytelse på gudstjenesten, framtrer konfirmantene i Sør som aktører i forhåndsregisserte roller.

Grensene mellom det religiøse og det ikke spesifikt religiøse kommer tydelig fram som en flytende, men likevel eksisterende grense i materialet fra Sør. Disse grensene finnes i alle menighetene i materialet. Alle er bevisst på konteksten og ønsker å komme i kontakt med lokalsamfunnet for øvrig, og det lykkes de med på ulike måter. Muligens blir de flytende grensene tydeligere i Sør, fordi det er tettere samvirke mellom de ulike aktørene i lokalsamfunnet.

Spørsmålet som gjenstår, er om disse involveringsformene skiller seg fra gudstjenestereformens kjerneverdier fleksibilitet, stedegengjøring og involvering. Her er svaret både ja og nei. Jeg mener at jeg i materialet finner involveringsformer som går utover dem som omtales i gudstjenestereformens dokumenter. I *Sammen for Guds ansikt* så vi at det forutsettes at «[d]elaktighet og eierskap i menighetens gudstjenesteliv er den grunnleggende metoden i gudstjenesteordningen 2011». ⁶² Vi så også at «[l]okal stedegengjøring skjer ikke minst gjennom involvering – ved at mennesker i alle generasjoner og fra forskjellige kulturelle, sosiale og etniske grupper som tilhører i menigheten, deltar i gudstjenesten og setter sitt preg på den». ⁶³

Kjerneverdiene legger i langt større grad enn tidligere opp til å trekke inn lokalsamfunnet i arbeidet med gudstjenesten. Det er likevel ingen tvil om at denne formen for involvering legger størst vekt på direkte liturgisk involvering. Jeg har gjennom artikkelen argumentert for at jeg finner mye rikere former for involveringsmodeller i de fire menighetene enn det kjerneverdiene legger opp til. Kanskje det framstår som så selvsagt at noen deler ut salmebø-

62. Kirkerådet, *Sammen for Guds ansikt*, 9.

63. *Ibid.*, 10.

ker, baker kake til kirkekaffen, eller at en lokal håndverker gjør en innsats i kirkerommet, at det ikke tydeliggjøres som en del av involveringsbegrepet. Gjennom undersøkelsen av disse menighetene har det vist seg at de besitter svært interessante historier om sitt eget gudstjenestearbeid. Det kan være gode grunner til å tro at dette har bidratt til gudstjenesteøkninga.